

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد

تجاری - صنعتی چابهار^۱

کیانا اعتمادی*، مظفر صرافی**، سحر ندایی طوسی***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۲

چکیده

از جمله سیاست‌های توسعه منطقه‌ای ایجاد مناطق آزاد تجاری^۲، مناطق ویژه اقتصادی^۳ یا مناطق پردازش توسعه صادرات^۴ به نحوی است که باعث ارتقا ظرفیت اجتماعات برای پاسخگویی به نیازها گردد. درحالی‌که در این مناطق بیشتر "توسعه جزیره‌ای" با انتشار کمینه آثار به منطقه را شاهد بوده و توسعه در مورد وضعیت زندگی جامعه محلی رخ نداده است. هدف این پژوهش به تبیین نقش توسعه‌ای منطقه آزاد چابهار بر محدوده فراگیر (منطقه مکران) اختصاص یافته است. این هدف با استفاده از روش شبه‌تجربی^۵، در قالب گام‌هایی متواتر برآورده می‌شود؛ نخست، اندازه‌گیری مدل مفهومی شامل معیارها و شاخص‌ها، در نتیجه فراتلفیق اسنادی و مصاحبه‌ها تعریف و با استفاده از داده‌های آماری و فضایی در مقاطع زمانی پیش و پس از احداث منطقه موردسنجش قرار گرفت. نتایج، از طریق مصاحبه با کنشگران اعتبارسنجی شده و در قالب روش متاسوات، پیشنهادهای راهبردی برای ارتقا نقش منطقه آزاد چابهار ارائه می‌شوند. نتایج نشان می‌دهد با احداث این منطقه آزاد، ظرفیت‌هایی برای توسعه ایجاد شده؛ اما چون این منطقه از ابتدا فاقد برنامه‌ریزی بلندمدت و پیوسته‌های اجتماعی بوده، پدیده‌های نامطلوبی از جمله جدایی‌گزینی اجتماعی و توسعه نامتوازن را به همراه داشته است. منطقه‌ای تجاری که انتظار می‌رفت توسعه را به منطقه فراگیر نشر دهد، به گره‌ای بدل شده که جمعیت را به شهر سرازیر کرده؛ اما از عهده برآورده ساختن انتظارات ساکنان برنیامده است.

واژه‌های کلیدی: توسعه منطقه‌ای^۶، پژوهش شبه‌تجربی، مناطق آزاد، منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار

۱- این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده مسئول، کیانا اعتمادی است.

* کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

etemadi.kiana.93@gmail.com

sarrafi@sbu.ac.ir

s.n.tousi@gmail.com

2. free trade zones (FTZ)

3. special economic zone (SEZ)

4. export processing zone (EPZ)

5. semi experimental research

6. regional development

** استاد شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

*** استادیار شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

مقدمه

توسعه منطقه‌ای به معنای افزایش ظرفیت اجتماعات محلی برای پاسخگویی به نیازهای ایشان در فضای منطقه تعریف می‌شود. نیاز به برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در برخی مناطق که عقب می‌مانند یا قابلیت برای توسعه دارند، وجود دارد. دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی، توسعه منطقه‌ای به‌عنوان دستورکاری مهم، هم در سطح ملی و هم در سطح دولت‌های محلی و منطقه‌ای در سراسر جهان مورد توجه قرار گرفت (Pike et al, 2006). اغلب کشورها سیاست‌های توسعه منطقه‌ای را با دو هدف برابری (تبادل منطقه‌ای) و بهره‌وری (رشد و رقابت‌پذیری) اجرا می‌کنند (OECD, 2010). از جمله راهبردهای توسعه منطقه‌ای، ایجاد مناطق آزاد تجاری و صنعتی، مناطق ویژه اقتصادی و یا مناطق پردازش توسعه صادرات است. این نقاط علاوه بر رونق اقتصادی و افزایش نرخ اشتغال می‌توانند به‌عنوان مراکز کار و تولید متمرکز که شامل واردات مواد اولیه و قطعات و صادرات محصولات تولید شده است، قرار گیرند و بهره‌وری را نیز ارتقا دهند (Sargent, 2009). از مزایای این مناطق، بارگیری سریع کشتی و هواپیما از طریق کاهش و حذف موانعی همچون تعرفه‌های تجاری بالا، مقررات پیچیده و بازرسی‌های گمرکی است (Sullivan, 2003). برخلاف مزایای متعددی که احداث مناطق آزاد به همراه دارد، ایجاد چنین مناطقی در بعضی کشورها دارای پیامدهای نامطلوب اقتصادی و اجتماعی است. از جمله مهم‌ترین این پیامدها می‌توان به اندک بودن تأثیرات مثبت احداث مناطق آزاد بر اقتصاد محلی و منطقه‌ای و زیست و معیشت جامعه محلی اشاره کرد.

در ایران نیز در سال ۱۳۶۸ در تبصره ۱۹ قانون برنامه اول توسعه "قانون ایجاد مناطق آزاد تجاری-صنعتی" به تصویب رسید. دولت در سال ۱۳۶۹ در اجرای این تبصره، ایجاد سه منطقه آزاد تجاری-صنعتی کیش، قشم و چابهار را اعلام کرد. با وجود تمامی پتانسیل‌ها و مزایای منحصر به فرد مناطق ویژه اقتصادی، تجربه کشور ایران

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد ... ۳

در ایجاد مناطق ویژه اقتصادی با موفقیت چندانی همراه نبوده است و آثار متناسب بر تصمیم احداث مناطق ویژه مشاهده نمی‌شود (دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ۱۳۹۵). تصمیم به ایجاد مناطق آزاد و ویژه در ایران باهدف توسعه منطقه‌ای اتخاذ شده بود؛ درحالی‌که عمدتاً در این مناطق "توسعه جزیره‌ای" با انتشار کمینه به منطقه را شاهد بوده و انتظارات توسعه منطقه‌ای به‌ویژه در مورد وضعیت زندگی جامعه محلی و در نتیجه بهبود شاخص‌های توسعه رخ نداده است (اسفندیاری و دیگران، ۱۳۸۷؛ مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی مجلس، ۱۳۹۵؛ خوش‌چهره، ۱۳۷۷؛ دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۰).

احداث منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار از جمله اقدامات گفته‌شده است که در سال ۱۳۶۳ برای نخستین بار در چارچوب نظری توسعه استان سیستان و بلوچستان مطرح شد و به‌طور مشخص در مطالعات توسعه محور شرق، مصوب ۱۳۶۴ هیئت دولت در راستای تلقی بخش بازرگانی به‌عنوان محور توسعه استان مورد توجه قرار گرفت (روابط عمومی اموی بین‌الملل سازمان منطقه آزاد چابهار). با این وجود، پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که منطقه آزاد چابهار نتوانسته است به اهداف مطلوب و مورد نظر خود دست یابد (محرابی و امیری، ۱۳۹۲؛ دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ۱۳۹۵)؛ به‌گونه‌ای که اغلب ساکنان منطقه بر این باورند که تنها گروه‌های خاصی از اثرات مثبت احداث این منطقه سود می‌برند (هادیانی و رحمانی، ۱۳۹۵). از دیگر نقدهای وارد بر این پدیده، شکل‌گیری پیامدهای نامطلوب اجتماعی و اقتصادی از جمله گسترش اسکان غیررسمی است.

با این مقدمه در پژوهش پیش رو، به تبیین پیامدهای فراگیر ناشی از احداث منطقه آزاد بر توسعه منطقه‌ای در محدوده سیستان و بلوچستان منطقه مکران پرداخته می‌شود. با نیت پاسخگویی به این پرسش اصلی که چرا به‌طور کلی احداث این منطقه نتوانسته است به توسعه منطقه‌ای در پهنه جنوب‌شرقی ایران منجر شود. این هدف با استفاده از روش پژوهش ارزیابی شبه‌تجربی در قالب چند گام متواتر اصلی برآورده می‌شود؛

نخست مدل مفهومی و اندازه‌گیری شامل مقوله‌ها، معیارها و شاخص‌های ارزیابی در نتیجه فراتلفیق اسنادی و مصاحبه با متخصصان تعریف و سپس بر مبنای آن و با استفاده از داده‌های آماری و فضایی در مقاطع مختلف زمانی پیش و پس از احداث منطقه آزاد وضعیت موردسنجش قرار خواهد گرفت. نتایج به‌دست‌آمده در خصوص آثار و پیامدهای توسعه‌ای این منطقه از طریق پیمایش اجتماعی شامل مصاحبه با مدیران سازمان‌ها، افراد مطلع و جامعه محلی اعتبارسنجی می‌شود. در نهایت، در قالب روش Meta-SWOT، رهنمودها و پیشنهادهای راهبردی برای بهبود سیاست‌گذاری و ارتقا نقش منطقه آزاد چابهار در توسعه منطقه‌ای، ارائه می‌شوند.

مبانی نظری، تجربی و پیشینه پژوهش

مناطق پردازش صادرات، مناطق آزاد و مناطق ویژه اقتصادی با پیشینه‌ای بیش از چهار دهه بر مبنای مزیت‌ها و فرصت‌های اقتصادی در سرتاسر جهان شکل گرفتند (مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی مجلس، ۱۳۹۵). مفهوم کلی اصطلاحات مناطق پردازش صادرات، مناطق آزاد و مناطق ویژه اساساً مشابه یکدیگر است (Madani, 1999). تفاوت عمده این مناطق در فعالیت‌های مستقر در منطقه، دامنه اختیارات و قوانین حاکم بر هر یک از آنها است. مناطق پردازش صادرات نسبت به مناطق آزاد فعالیت‌های تجاری کم‌تری را اجازه می‌دهند (Notteboom & Rodrigue, 2005). اگرچه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی دارای جهت‌گیری‌های مشابهی در راستای آزادسازی هستند، اما در یک سری اهداف، وظایف و امتیازات و تسهیلات با یکدیگر متفاوت هستند. به‌طورکلی آزادی عمل در مناطق آزاد بیشتر است و این مناطق از مزایای به نسبت وسیع‌تری نسبت به مناطق ویژه برخوردار هستند (محقق، ۱۳۸۶).

سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (UNIDO, 1997) مناطق آزاد را محدوده‌های حراست‌شده بندری و یا غیربندری تعریف می‌کند که محرکی در جهت تشویق صادرات صنعتی هستند. در تعریفی دیگر، اتحادیه جهانی مراکز جهانی پردازش

صادرات (WEPZA, 2007) مناطق آزاد تجاری را مناطقی متمرکز بر تجارت بین‌المللی به‌ویژه فعالیت‌های با ارزش افزوده لجستیکی و صنایع سبک دانسته که خارج از قلمروی گمرکی هستند. سازمان ملل (United Nations, 1985) نیز مناطق آزاد را مناطقی صنعتی که درون مرزهای گمرکی کشور، دارای موقعیتی خاص و معمولاً در نزدیکی یک فرودگاه بین‌المللی یا بندر قرار دارند، تعریف می‌کند. بر اساس کنوانسیون کیوتو، منطقه آزاد بخشی از سرزمین یک کشور است که کالای عرضه‌شده در آن، خارج از محدوده گمرکی بوده و کنترل‌های معمول و متداول بر ورود و خروج آن‌ها اعمال نمی‌شود (فیضی، ۱۳۷۹).

مطالعه چند نمونه از مناطق آزاد موفق سایر کشورها می‌تواند برای سیاست‌گذاری مناطق آزاد فعلی و احداث مناطق آزاد جدید در کشور مؤثر واقع شود. به‌منظور درس‌آموزی از تجربیات جهانی موفق، منطقه آزاد اقتصادی اینچئون^۱ در کره جنوبی، منطقه آزاد بندر جورونگ^۲ در سنگاپور، منطقه آزاد آزمایشی شانگهای^۳ در چین و بندر آزاد موریس^۴ مورد بررسی قرار گرفته‌اند. اصول زیر از جمله اصول مستخرج از بخش مبانی تجربی مقاله هستند که در احداث مناطق آزاد می‌توانند منجر به توسعه منطقه‌ای شوند (Grmanova, 2017؛ Madani, 1999؛ Hong, 2018؛ KMI & UNSCAP, 2005؛ Madani, 1999؛ OECD, 2006؛ Civil Aviation Authority of Singapore, 2005؛ The Logistics Institute- Asia Pacific, 2010؛ Do:Monroe, 2016).

- در نظر گرفتن جامعه محلی و افزایش فرصت‌های شغلی برای مردمان بومی و زنان
- تسهیل ساز و کارهای قانونی و امور مربوط به تجارت

---

1. Incheon Free Economic Zone (IFEZ)
2. Jurong Port (JP) Free Zone
3. Shanghai Pilot Free Trade Zone (SH PFTZ)
4. Mauritius Free Port

۶ فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، سال چهارم، شماره ۸، بهار ۱۳۹۸

- متعادل ساختن و ثابت نگه داشتن شرایط اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در سرزمین
  - ارائه مزایای مالی از جمله حساب‌های تجارت آزاد، در نظر گرفتن مشوق‌های مالیاتی و جذابیت بسته تشویقی
  - آموزش و مهارت‌ورزی کارکنان به‌ویژه نیروهای تازه‌وارد
  - استفاده از نوآوری‌هایی از جمله ارتباطات از راه دور
  - فراهم ساختن زیرساخت‌های ارتباطی مناسب در مدهای مختلف حمل‌ونقلی
  - به‌کارگیری فناوری‌های دوست‌دار محیط‌زیست و توجه به ابعاد محیطی در پروژه‌های منطقه و فراهم ساختن محیط رقابتی برای تجارت
- با مرور مبانی نظری و بررسی نمونه‌های تجربی می‌توان به اهداف متعددی که از احداث مناطق آزاد پیگیری می‌شود، دست یافت. در جدول ۱ کارکردهای موردانتظار از مناطق آزاد و اهداف احداث این مناطق در ۵ بُعد تلخیص شده است.

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد ... ۷

جدول ۱- اهداف ایجاد مناطق آزاد و پیامدهای مثبت و منفی ناشی از احداث این مناطق

پیامدها		کارکردهای موردانتظار از مناطق آزاد	
پیامدهای منفی	پیامدهای مثبت	بعد	
<ul style="list-style-type: none"> کاهش سود سرمایه‌گذاران به دلیل مشکلاتی در یکپارچگی مسائل مالی، تجارت و قوانین پیشرفت منطقه به میزانی بیش از ظرفیت‌های منطقه و مشکل برطرف ساختن خدمات 	<ul style="list-style-type: none"> بهبود مراودات سیاسی میان کشورها افزایش درآمدهای دولت 	سیاسی	
<ul style="list-style-type: none"> تورم در اثر استفاده غیرصحیح از معافیت‌های مالیاتی افزایش قیمت هزینه‌های زندگی، کالاهای محلی و مسکن برای بومیان انداک بودن اثرات مثبت احداث مناطق بر اقتصاد محلی و منطقه بیکاری شاغلان محلی در مشاغل بومی 	<ul style="list-style-type: none"> افزایش فرصت‌های شغلی برای زنان و افراد تازه کار به وجود آمدن درآمدهای ارزی جابه‌جایی سرمایه درون و بیرون از کشور ورود شرکت‌های داخلی به زنجیره ارزش جهانی رونق اقتصاد محلی 	اقتصادی	
<ul style="list-style-type: none"> فقیرتر شدن فقرا، بروز خشم و نارضایتی بومیان و جدایی‌گزینی اجتماعی شکل‌گیری اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی بروز دوستگی میان ساکنان منطقه و کاهش سرمایه اجتماعی از بین رفتن تدریجی فرهنگ بومی منطقه 	<ul style="list-style-type: none"> کاهش نرخ بیکاری و تبعات ناشی از آن در مناطق افزایش مهارت کارکنان و کارگران افزایش جمعیت منطقه و بالا رفتن نرخ مهاجرت به آن 	اجتماعی	
<ul style="list-style-type: none"> بروز انواع الودگی در اثر احداث تأسیسات در مناطق و تهدید زندگی موجودات زنده 	<ul style="list-style-type: none"> تقویت نوآوری و سرریز دانش مدرنیزه شدن تجهیزات تولید انتقال فناوری 	تکنولوژیکی	
<ul style="list-style-type: none"> افزایش قاچاق کالا در سطح منطقه کاهش نسبی تعداد سرمایه‌گذاران خارجی به دلیل فرآیندهای دشوار قانونی 	<ul style="list-style-type: none"> اسان‌سازی تولید انبوه بهبود ارتباطات دریایی، هوایی و زمینی 	قانونی	

مأخذ: (Tiefenbrun, 2013; Development Co-operation, 2011)؛ سازمان منطقه ویژه اقتصادی

انرژی پارس، ۱۳۹۴؛ خوش چهره، ۱۳۷۷).

پیشینه پژوهش

آثار و پیامدهای ناشی از احداث مناطق آزاد همواره مورد بحث و بررسی پژوهشگران داخل کشور قرار داشته است. رحمانی (۱۳۹۳) در پایان‌نامه و مقاله‌منتج از آن دیدگاه شهروندان چابهار نسبت به وضعیت شهر را پیش و پس از احداث منطقه آزاد با استفاده از پرسشنامه سنجیده و در نهایت نتیجه‌گیری کرده است که میزان گسترش کالبدی، خدمات شهری، اشتغال، درآمد و امنیت اجتماعی پس از احداث منطقه آزاد افزایش داشته است؛ اما این منطقه آزاد در بسیاری از موارد از اهداف اولیه خود فاصله گرفته و اکثریت مردم بر این باورند که فقط گروه‌های خاصی از تأثیر مثبت منطقه آزاد سود می‌برند.

در مقاله‌ای دیگر، زیاری و همکاران (۱۳۸۹) پس از سنجش درجه توسعه‌یافتگی استان سیستان و بلوچستان بیان کرده‌اند که منطقه آزاد چابهار نتوانسته است به اهداف مطلوب خود طی این سال‌ها دست یابد و ایجاد چنین منطقه‌ای به‌خودی‌خود ابرازی معجزه‌آسا برای توسعه منطقه محسوب نمی‌شود.

مطالعات داخلی دیگری نیز به بررسی پیامدهای احداث سایر مناطق آزاد پرداخته‌اند. امیدی و شکوری (۱۳۹۶)، الماسی (۱۳۹۴)، زینالزاده (۱۳۹۵) و فرح‌طهرانی (۱۳۹۱) در آثار خود به این نتیجه دست یافته‌اند که باوجود این‌که امروزه تأسیس مناطق آزاد از راهکارهای بالا بردن کیفیت زندگی مردم در بسیاری از جوامع است، مناطق آزاد ایران به‌طور کامل به نتایج دلخواه و موردنظر خود نرسیده و در نهایت هزینه‌های سنگینی را بر مردم بومی آن مناطق تحمیل کرده‌اند.

از مجموع پژوهش‌های بررسی شده در بخش پیشینه پژوهش می‌توان دریافت که هریک از پژوهش‌ها باوجود دست یافتن به نتایجی قابل توجه، دارای کاستی‌هایی ازجمله عدم توجه به بحث توسعه در سطح منطقه و همچنین در نظر نگرفتن ابعاد توسعه از منظر اصول پایداری بوده‌اند. از این رو، پژوهش حاضر سعی بر پر کردن خلأ موجود پیرامون موضوع نقش مناطق آزاد در توسعه منطقه‌ای در مورد پژوهی دارد. از منظر روش‌شناسی نیز این پژوهش سعی در به‌کارگیری روش‌هایی متمایز از سایر

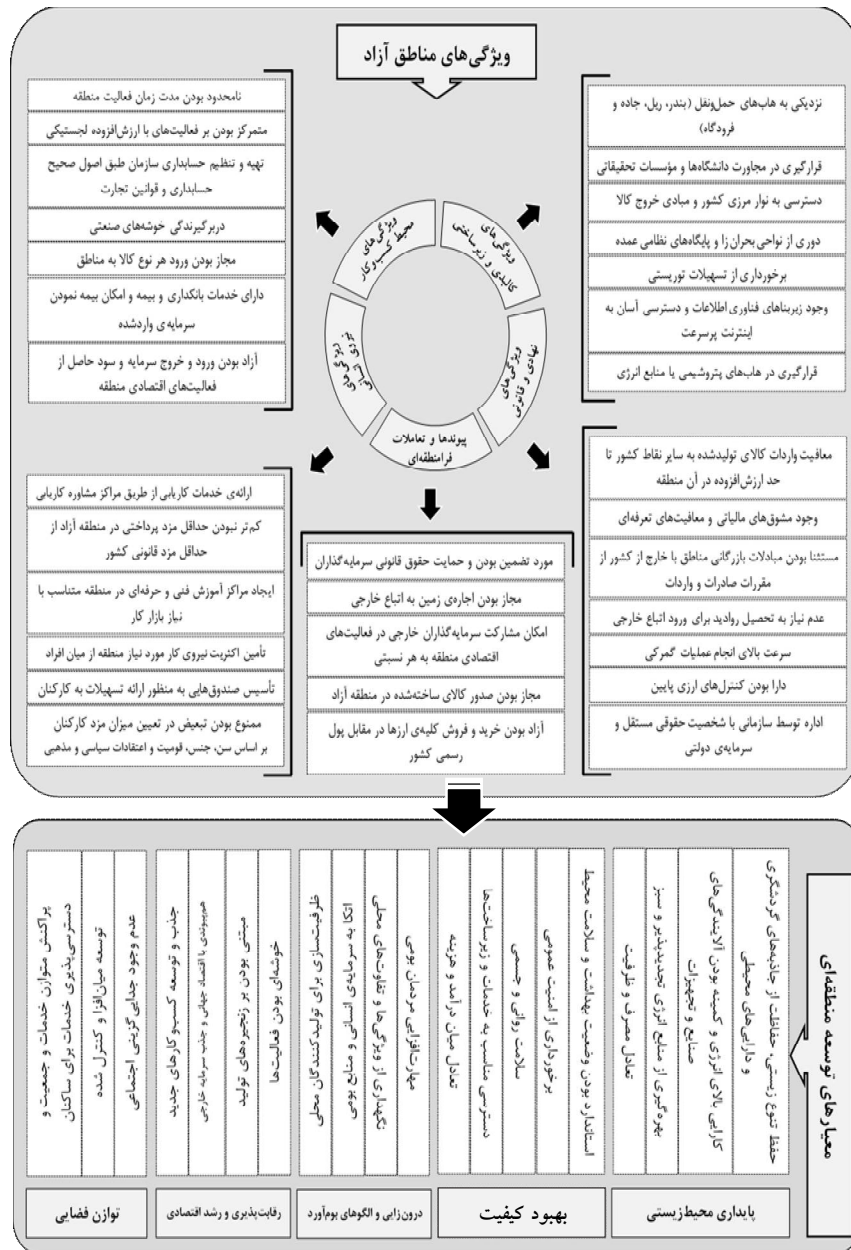
پژوهش‌های مشابه از جمله روش شبه‌تجربی و بررسی تغییرات شاخص‌های منطقه در بازه‌های زمانی مختلف و مقایسه با جوامع شاهد و مداخله دارد.

مدل مفهومی و روش‌شناسی پژوهش

مرور مبانی نظری و تجربی پیش‌گفته، تدوین مدل مفهومی پژوهش را، که رهنمون امر مطالعه، بررسی و تحلیل در منطقه خواهد بود، به دست داده است (شکل ۱). بر اساس این مدل مفهومی، مناطق آزاد از طریق پنج ویژگی اصلی پیامدها و آثار پنج‌گانه‌ای بر وضعیت توسعه منطقه پیرامون خود خواهند داشت. در چارچوب مدل مفهومی پژوهش و به‌منظور تبیین پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار بر توسعه منطقه‌ای از روش‌شناسی پژوهش شبه‌تجربی بهره‌گیری شده است. در این روش به‌منظور تشخیص آثار و پیامدهای خالص ناشی از وقوع یک مداخله، به قیاس تغییرات ایجادشده در فاصله پیش و پس از مداخله در دو جامعه^۱ شاهد^۱ و مداخله^۲ پرداخته می‌شود. جامعه شاهد از جهات بسیاری به جامعه مداخله شباهت داشته ولی طرح یا مداخله در آن اجرا نشده یا به شیوه‌ای دیگر اجرا شده است. بر این اساس می‌توان از بررسی تغییرات وضعیت توسعه‌یافتگی در هر دو جامعه و اختلاف میان آن‌ها به اثرات خالص ناشی از احداث مناطق آزاد پی برد. در تکمیل و راستی‌آزمایی نتایج این روش، همچنین از مصاحبه‌های عمیق و پرسشنامه‌های میدانی با کنشگران مختلف توسعه منطقه‌ای نیز بهره‌گیری شده است. نقاط شهری و روستایی شهرستان چابهار به‌عنوان جامعه مداخله تعریف شده‌اند. جامعه شاهد یا کنترل پژوهش نیز در دو سطح کشور (به‌عنوان وضعیت میانگین) و نقاط شهری شهرستان بندرعباس انتخاب شده است. شهرستان بندرعباس از این جهت به‌عنوان جامعه شاهد پژوهش در نظر گرفته می‌شود که بندر شهید رجایی و منطقه ویژه اقتصادی این بندر در این شهرستان واقع شده است.

---

1. comparison group
2. treatment group

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

به منظور بررسی اثرات منطقه آزاد چابهار و در قالب چارچوب مفهومی پژوهش هفت معیار، ۲۴ زیرمعیار و ۴۶ شیوه سنجش (شاخص) برای زیرمعیارها تعریف شده است. هریک از این شاخص‌ها در دو بخش جامعه شاهد و مداخله در روندهای زمانی مختلف اندازه‌گیری شده و با یکدیگر مقایسه می‌شوند. در نهایت از مقایسه شاخص‌ها در شهرستان چابهار در بازه‌های زمانی مختلف با جامعه شاهد می‌توان نتیجه گرفت که احداث منطقه آزاد چابهار تا چه حد توانسته است منجر به توسعه منطقه‌ای شود. محور پرسش‌های مصاحبه‌ها، زیرمعیارها و سنجه‌های مورد بررسی در پژوهش است که پیش از انجام مصاحبه‌ها به تفکیک سازمان‌ها و کنشگران مختلف تهیه شده است. شکل ۲ کنشگرانی که مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند را نشان می‌دهد.

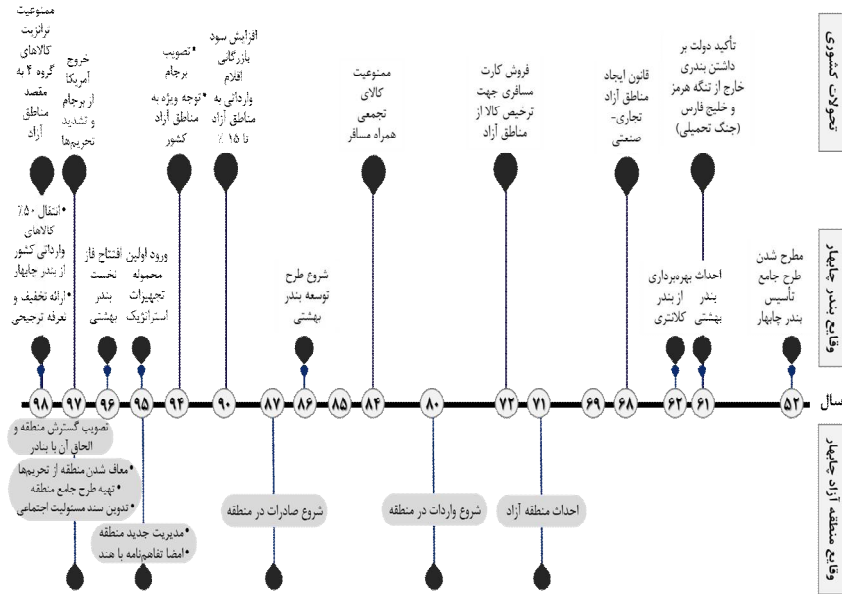
شکل ۲- مصاحبه‌های انجام شده در پژوهش

مصاحبه‌ها در ۲۲ کد (اشتغال‌زایی و بومی‌گرایی در اشتغال، اشتغال زنان، وضعیت صیادی، گردشگری، سرمایه‌گذاری خارجی، صادرات و واردات، مستثنا شدن از تحریم‌ها و قراردادهای مشترک جهانی، گسترش مرز منطقه آزاد، عملکرد بندر، اثرات مخرب اجتماعی احداث منطقه، مسئولیت‌های اجتماعی، اسکان غیررسمی، تسهیلات و زیرساخت‌های عمومی، تغییرات قیمت‌ها و هزینه‌های زندگی، انتقال فناوری، صنایع مستقر در منطقه، آلاینده‌های محیط‌زیستی، انرژی‌های سبز و پاک، ترانزیت و زیرساخت‌های حمل‌ونقلی) و ۲۱۲ زیرکد دسته‌بندی شده است. تحلیل مصاحبه‌ها در نرم‌افزار MaxQDA نشان می‌دهد که بیشترین زیرکدها مربوط به موضوعات اثرات مخرب اجتماعی، بومی‌گرایی در اشتغال و اسکان غیررسمی بوده است.

موردپژوهی و تحلیل یافته‌ها

اندیشهٔ احداث منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار در سال ۱۳۶۴، در مطالعات توسعه محور شرق و در راستای تلقی بخش بازرگانی به‌عنوان محور توسعه استان سیستان و بلوچستان مورد توجه قرار گرفت. در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۷۰ اراضی شرق خلیج چابهار به‌عنوان منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار به رسمیت شناخته شده و در ۲۲ بهمن‌ماه سال بعد افتتاح شد (روابط عمومی امور بین‌الملل منطقه آزاد چابهار). این منطقه آزاد که در هفت کیلومتری شهر چابهار تأسیس شده است، در هشت پیکره و با ۱۴۰ کیلومتر مربع مساحت، بخشی از شهرستان چابهار را تشکیل می‌دهد (دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ۱۳۹۵؛ پورتال دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی).

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد ... ۱۳

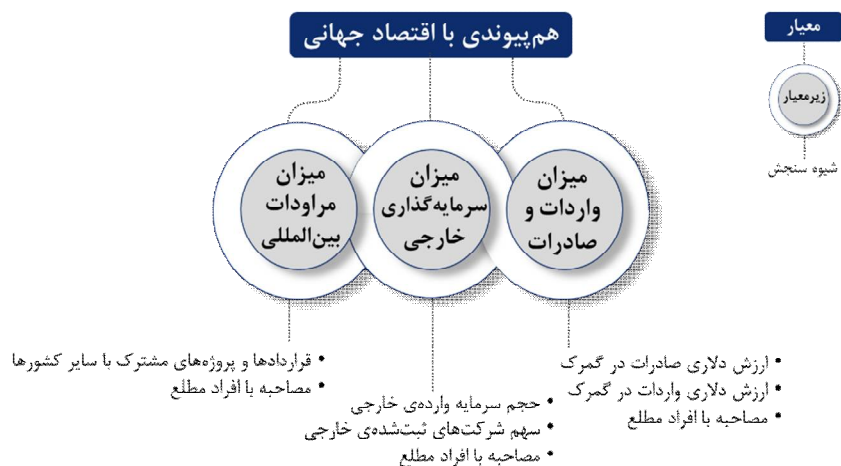

شکل ۳- نمودار زمانی وقایع مهم در کشور، منطقه آزاد و بندر چابهار

چابهار تنها بندر اقیانوسی ایران، دارای تسهیلات لازم برای قابلیت پهلوگیری شناورهای اقیانوس پیما بوده و نقطه اتصال کریدور شرق ایران به آب‌های آزاد محسوب می‌شود (پورتال منطقه آزاد چابهار). این بندر به‌عنوان مهم‌ترین بندر تجاری در خارج از خلیج فارس از نظر استراتژیک ملی، در مواقع جنگ و بحران‌های منطقه نیز محسوب می‌گردد (زیاری و دیگران، ۱۳۸۹). دو بندر مهم شهرستان چابهار، بنادر شهید بهشتی و شهید کلاتری هستند. در حال حاضر بندر شهید بهشتی با ۱۴ پست اسکله، در مجموع حدود ۲ میلیون تن ظرفیت دارد. بندر شهید کلاتری نقش ترافیکی داشته و با ۵ پست اسکله، ظرفیتی حدود ۲۰۰ هزار تن را دارا است (دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵). "مراودات دریایی منطقه آزاد توسط اسکله شماره ۵ این بندر صورت می‌گیرد" (مصاحبه با رئیس امور بندری اداره بندر چابهار). با وجود موقعیت ویژه‌ای که بندر چابهار از آن برخوردار است، فاقد پس‌کرانه‌های لازم برای

فراهم نمودن زیرساخت‌های صنایع پیشین و پسین مستقر در منطقه آزاد است (مصاحبه با یکی از مدیران شهرداری چابهار؛ مصاحبه با رئیس امور بندری اداره بندر چابهار). شکل ۳ وقایع مهم در کشور، منطقه آزاد و بندر چابهار را در سال‌های مختلف نمایش می‌دهد. در ادامه زیرمعیارهای مربوط به هر معیار، مورد بررسی قرار گرفته و هریک با روشی سنجیده می‌شوند. به منظور تحلیل یافته‌ها، داده‌های مربوط به هر شاخص در جوامع شاهد و مداخله در سری زمانی (دهه ۶۰ تاکنون) محاسبه شده و با یکدیگر مقایسه می‌شوند. سپس پیرامون هر موضوع مصاحبه‌هایی انجام شده است که مؤیدی بر تحلیل‌های آماری پژوهش هستند و در نهایت، در نرم‌افزار MAXQDA کدگذاری می‌شوند. به بیانی دیگر، عینیت‌ها به واسطه داده‌های آماری و فضایی، به روش پژوهش شبه تجربی و قیاس جامعه مداخله با جامعه شاهد تحلیل شده و در انتها از ذهنیت‌ها در تأیید نتایج استفاده شده است.

۱. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر هم‌پیوندی منطقه با اقتصاد جهانی معیار هم‌پیوندی منطقه آزاد با اقتصاد جهانی با استفاده از ۳ زیرمعیار میزان واردات و صادرات، میزان سرمایه‌گذاری خارجی و میزان مرادوات بین‌المللی بررسی شده است که هر یک با روشی سنجیده شده و در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد ... ۱۵

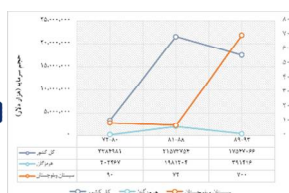
آ. زیرمعیار میزان واردات و صادرات
 ب. زیرمعیار میزان سرمایه‌گذاری خارجی
 پ. زیرمعیار میزان مرادوات بین‌المللی

بر اساس تحلیل‌های آماری به تحلیل‌های آماری نشان‌گر ماهیت غیرصادراتی منطقه آزاد چابهار و بندر چابهار است. مصاحبه‌ها نیز با توجه به تأکید بر عدم وجود زیرساخت‌های لازم برای صادرات و مولد نبودن تولیدات منطقه مؤیدی بر این مدعا است. وجود رقبای داخلی و خارجی بندر چابهار نیز دلیلی دیگر برای کم بودن میزان صادرات است.

نظر می‌رسد منطقه آزاد چابهار نتوانسته است باعث افزایش میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در استان سیستان و بلوچستان شود و تنها در بازه زمانی ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۳ رشد میزان مرادوات بین‌المللی در منطقه آزاد پایین است و تنها می‌توان از جابه‌جایی محمولهٔ برنج هند به افغانستان به عنوان سرمایه‌گذاران از جمله موارد اشاره شده در مصاحبه‌ها برای این زیرمعیار است.

شکل ۶- قراردادهای بین‌المللی منطقه آزاد

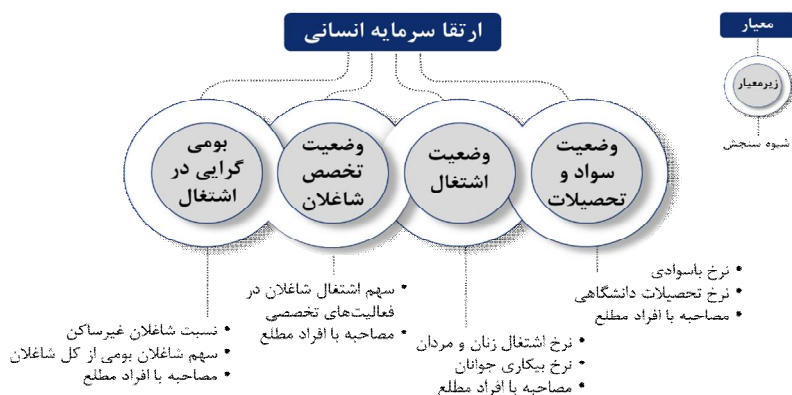
شکل ۵- حجم سرمایه وارده خارجی

شکل ۴- ارزش دلاری صادرات در گمرک‌ها

۲. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر ارتقا سرمایه انسانی

جهت بررسی وضعیت سواد در شهرستان چابهار، شاخص‌های نرخ باسوادی زنان و مردان و نرخ تحصیلات دانشگاهی در این شهرستان با مقدار عددی این شاخص‌ها در سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ در شهرستان بندرعباس و کشور مقایسه شده است.

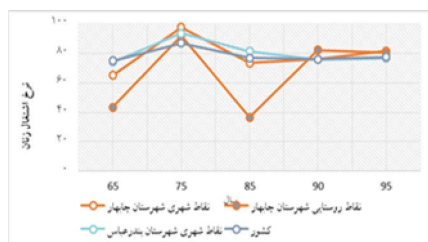

آ. زیرمعیار وضعیت سواد و تحصیلات

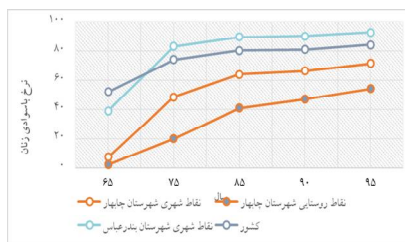
تحلیل‌های آماری نشان می‌دهد که منطقه آزاد تا حدی بر افزایش سطح سواد و تحصیلات مردم بومی، کارکنان منطقه و زنان اثرگذار بوده است. کنش‌گران نیز وجود منطقه آزاد را محرکی برای ادامه تحصیل افراد بومی به‌ویژه جوانان و زنان برای بالا بردن فرصت‌های شغلی در منطقه طی سال‌های اخیر دانسته‌اند.

ب. زیرمعیار وضعیت اشتغال

به نظر می‌رسد منطقه آزاد مشاغلی را در منطقه ایجاد کرده و در اشتغال‌زایی زنان (به دلیل کاهش تعصبات مردم بومی مبنی بر اشتغال زنان، احداث کارگاه در روستاها و در اختیار قرار دادن لوازم اولیه موردنیاز آنان) مؤثر بوده است؛ اما کنش‌گران بر این باورند که این منطقه بر کاهش رونق اقتصادی در اثر تعطیل شدن واحدهای تجاری و تولیدی، مراجعه جوانان بومی به شهرهای پیرامون برای مشاغل کارگری می‌توان نتیجه گرفت که این منطقه نتوانسته است به نیازهای مردم بومی در بحث اشتغال به‌طور کامل پاسخ دهد.

شکل ۹- نرخ اشتغال زنان

شکل ۷- نرخ باسوادی زنان

شکل ۱۰- نرخ اشتغال مردان

شکل ۸- نرخ باسوادی مردان

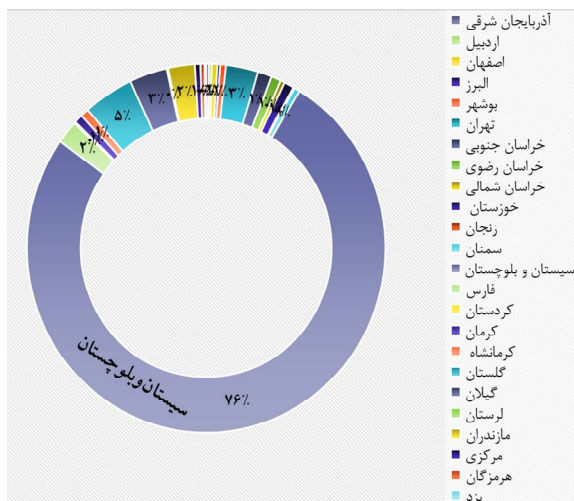
پ. زیرمعیار وضعیت تخصص

شاغلان

به نظر می‌رسد وجود منطقه آزاد باعث بالاتر بودن نسبت افراد متخصص و تکنیسین‌ها و همچنین شاغلان در بخش خدماتی و فروشندگان در چابهار نسبت به شهرستان‌های مجاور آن و جوامع شاهد شده است.

ت. زیرمعیار بومی‌گرایی در اشتغال

تحلیل‌های آماری نشان می‌دهد برخلاف دیدگاه عمومی، منطقه آزاد در جذب افراد بومی تاحدی موفق بوده است، اما مصاحبه‌های مربوط به کد اشتغال بومی گواهی بر محقق نشدن کامل هدف جذب نیروی بومی در منطقه و اشتغال اغلب افراد بومی در بخش‌های خدماتی، کارگر و راننده به دلیل کم بودن مهارت و تجربه افراد متقاضی کار است.

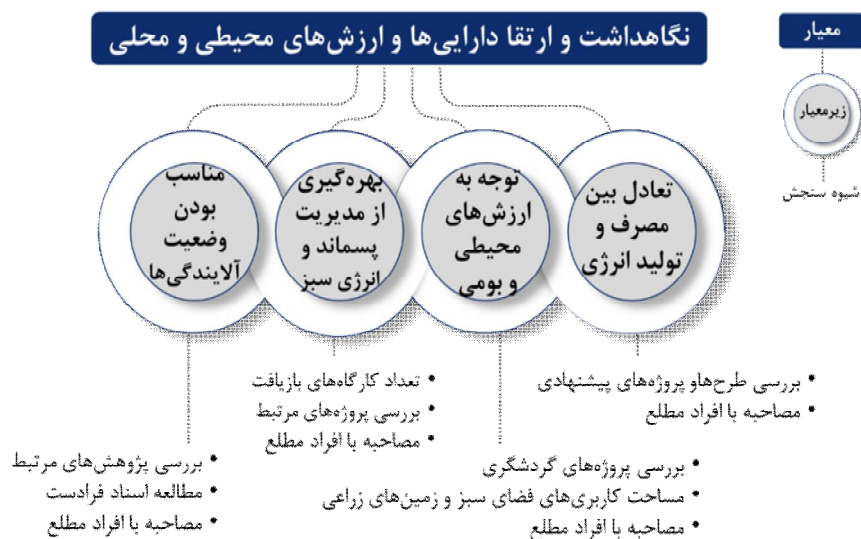

شکل ۱۱- فراوانی و درصد نیروی انسانی سازمان بر اساس

جذب استان‌ها (۱۳۹۶)

۳. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر نگاهداشت و ارتقا دارایی‌ها و ارزش‌های محیطی و محلی

چابهار به دلیل قرارگیری در موقعیت جغرافیایی مناسب و بهره‌گیری از جاذبه‌های طبیعی و تاریخی مختلف، از دارایی‌های محیطی و ارزش‌های بومی متعددی برخوردار است که می‌تواند منجر به توسعه صنعت گردشگری شده و ارزش اقتصادی فراوانی را برای این منطقه فراهم کند؛ بنابراین، نگاهداشت این دارایی‌ها حائز اهمیت است. سه زیرمعیار تعادل بین مصرف انرژی و تولید آن، توجه به ارزش‌های محیطی و بومی در پروژه‌های تعریف‌شده در منطقه و بهره‌گیری از مدیریت صحیح پسماند و انرژی سبز برای بررسی معیار نگاهداشت و ارتقا دارایی‌ها و ارزش‌های محیطی و محلی در نظر گرفته شده‌اند.

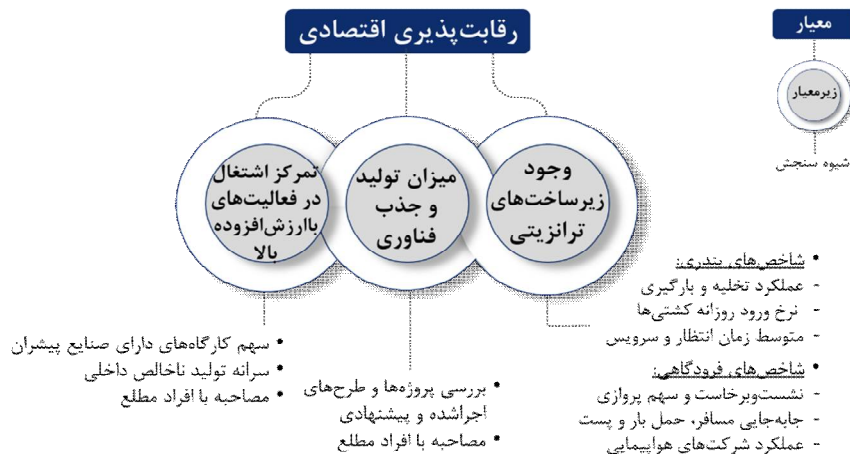

آ. زیرمعیار تعادل	ب. زیرمعیار توجه به	پ. زیرمعیار بهره‌گیری از	ت. زیرمعیار مناسب
تولید انرژی	بومی	سبز	آلاینده‌ها
بین مصرف و	ارزش‌های محیطی و	مدیریت پسماند و انرژی	بودن وضعیت

در رابطه با میزان آلاینده‌گی صنایع و به‌کارگیری صنایع پاک در منطقه به دلیل این‌که صنایع سنگین منطقه هنوز آغاز به کار نکرده‌اند، نمی‌توان در حال حاضر اظهارنظر کرد؛ اما منطقه آزاد چابهار در پروژه‌های اخیر خود به مباحث محیط‌زیستی توجه کرده است و همه صنایع ملزم به اخذ مجوزهای لازم پیش از شروع پروژه هستند. در رابطه با بهره‌گیری از انرژی‌های سبز نیز پروژه‌هایی در منطقه تعریف شده است؛ اما زمان اجرای این پروژه‌ها نامعین است.

۴. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر رقابت‌پذیری اقتصادی

رقابت‌پذیری به معنای توانایی پایدار یک منطقه در رقابت با سایر مناطق برای اطمینان از رشد و توسعه پایدار اقتصادی از جمله توانایی جذب و نگاهداشت سرمایه مولد، استعداد خلاق و نوآوری است. در این پژوهش سه زیرمعیار میزان جذب فناوری، وجود زیرساخت‌های حمل‌ونقلی و ترانزیتی و تمرکز اشتغال در فعالیتهای با ارزش‌افزوده بالا جهت ارزیابی رقابت‌پذیری اقتصادی موردبررسی قرار گرفته‌اند.

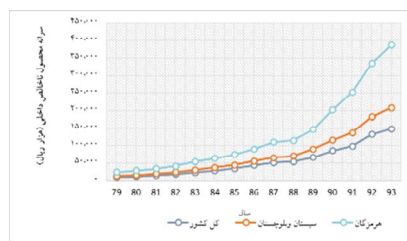
آ. زیرمعیار وجود زیرساخت‌های ترانزیتی

پ. زیرمعیار تمرکز اشتغال در فعالیتهای با

ارزش افزوده بالا

مصاحبه‌های کد زیرساخت‌های حمل‌ونقلی نشان می‌دهد وجود کاستی‌ها در زیرساخت‌های مدهای حمل‌ونقلی (نامطلوب بودن وضعیت جاده‌های استان و نبود بزرگراه، کاستی‌های فراوان در فرودگاه فعلی، نبود پس‌کرانه لازم برای صنایع مستقر در بندر و نبود زیرساخت ریلی) سبب کاهش مراودات داخلی و بین‌المللی با منطقه شده است که گواهی بر تحلیل‌های آماری (مد حمل‌ونقلی آبی و هوایی) در این زیرمعیار است.

تحلیل‌های آماری نشان می‌دهد میزان صنایع پیشران در استان سیستان و بلوچستان هم‌سو با جوامع شاهد تغییر کرده و متأثر از تغییرات اقتصاد کلان در سطح ملی بوده است. به کمک مصاحبه‌ها پیش‌بینی می‌شود با راه‌اندازی فعالیتهای پیکره هشتم منطقه آزاد و در صورت جلوگیری از خام‌فروشی محصولات و صادر کردن محصول نهایی، ارزش‌افزوده کالاهای تولیدی منطقه در آینده افزایش یابد.

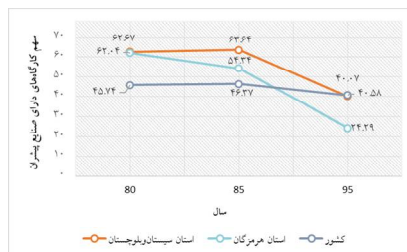

شکل ۱۶- سرانه محصول ناخالص داخلی (۷۹-)

(۹۳)

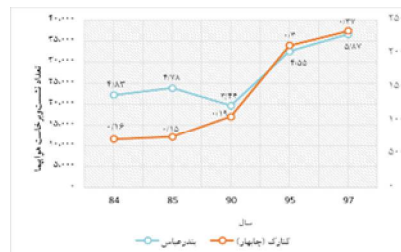

شکل ۱۲- نرخ ورود روزانه کشتی

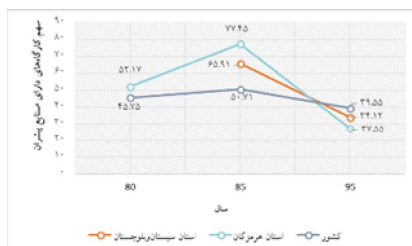
شکل ۱۷- جواز تأسیس صادرشده برای

کارگاه‌های دارای صنایع پیشران

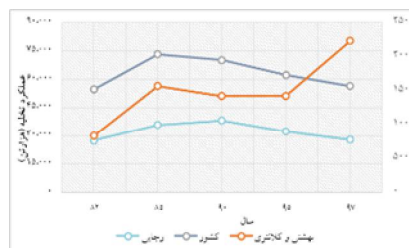

شکل ۱۳- آمار نشست و برخاست هواپیما در

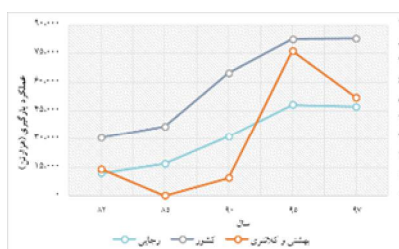
فرودگاهها

شکل ۱۸- پروانه‌های بهره‌برداری صادر شده برای کارگاه‌های دارای صنایع پیشران

شکل ۱۴- بررسی عملکرد تخلیه بنادر

شکل ۱۵- عملکرد تخلیه بنادر

پ. زیرمعیار میزان تولید و جذب فناوری

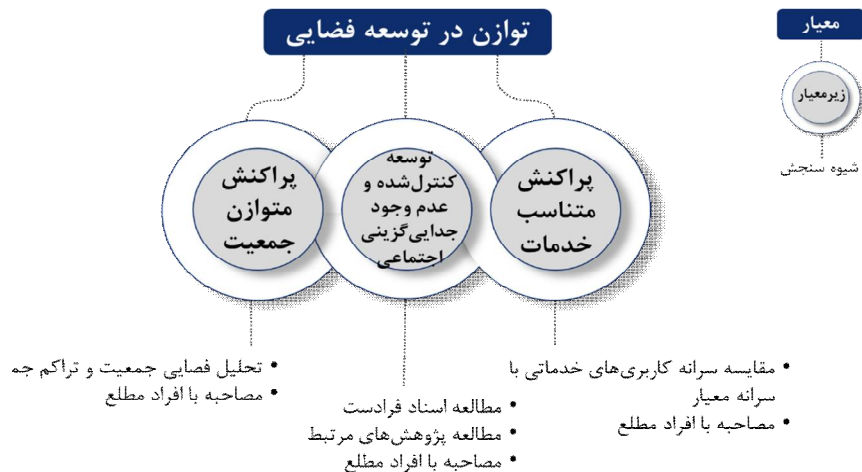
بررسی پروژه‌های اجرا شده و تعریف شده در منطقه و مصاحبه‌ها نشان می‌دهد در زمینه جذب فناوری، تنها اقدام انجام شده در منطقه احداث شهرک فناوری است که کارکرد دقیق آن آشکار نیست و برنامه‌ریزی مشخصی برای اهداف آن صورت نگرفته است.

۵. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر خوشه‌ای بودن فعالیت‌های اقتصادی توسعه خوشه‌ای از کنار هم قرار گرفتن همکاران، ارائه‌دهندگان خدمات، نهادهای آموزشی و تحقیقاتی که از طرق مختلفی با هم مرتبط هستند، شکل می‌گیرد. جهت بررسی خوشه‌ای بودن فعالیت‌های اقتصادی در منطقه آزاد چابهار، سه زیرمعیار تمرکز در فعالیت‌ها، وجود سلسله‌مراتب فعالیت‌ی و زنجیره‌های عمودی و وجود زنجیره‌های افقی تعریف شده است.

فعالیت‌ها	ب. زیرمعیار وجود سلسله‌مراتب	پ. زیرمعیار وجود زنجیره‌های افقی
<p>احداث منطقه آزاد با وجود صنایع مختلف در پیکره‌های ۸، پیکره ۷ و پیکره ۶ و همچنین تعداد ۱۱۱ واحد تولیدی فعال در سایر بخش‌ها به معنای وجود تجمع فضایی فعالیت‌ها است.</p>	<p>ب. زیرمعیار وجود سلسله‌مراتب</p>	<p>پ. زیرمعیار وجود زنجیره‌های افقی</p>
<p>در رابطه با وجود زنجیره‌های عمودی و افقی در صنایع منطقه پیش از راه‌اندازی صنایع نمی‌توان به‌طور قطعی اظهار نظر کرد؛ اما به نظر می‌رسد با وجود ۳۰ شرکت به‌عنوان صنایع میان‌دستی و پایین‌دستی محصولات پتروشیمی و سایر صنایع بزرگ مستقر در پیکره هشتم منطقه و ادعای مدیران این صنایع بر وجود هم‌جواری‌ای فناورانه، زنجیره‌های عمودی و افقی برای صنایع مستقر در منطقه آزاد تعریف شده است.</p>		

۶. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر توازن در توسعه فضایی

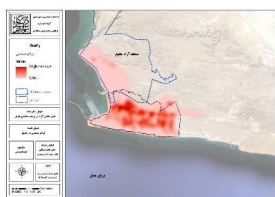
نحوه استقرار جمعیت و فعالیت در فضا عامل اصلی توازن و توسعه در مقیاس منطقه‌ای است (علی‌اکبری و دیگران، ۱۳۹۴). برای بررسی توسعه متوازن فضایی در این پژوهش از سه زیرمعیار پراکنش متناسب خدمات زیربنایی، توسعه کنترل‌شده و عدم وجود جدایی‌گزینی اجتماعی و پراکنش متوازن جمعیت استفاده می‌شود که هر یک با روشی اندازه‌گیری می‌شوند.

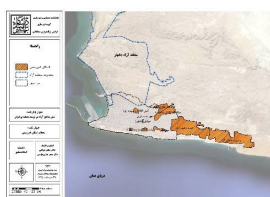
آ. زیرمعیار پراکنش متناسب خدمات
 ب. زیرمعیار توسعه کنترل شده و عدم وجود جدایی‌گزینی اجتماعی
 پ. زیرمعیار پراکنش متوازن جمعیت

تحلیل‌های فضایی نشانگر برخوردار نبودن روستای کُنب از خدمات و برخورداری بیش‌تر بخش مرکزی شهر و بخش‌های نزدیک به منطقه آزاد از خدمات بوده و مصاحبه‌ها با کنشگران محلی مؤیدی بر پراکنش نامتناسب خدمات در شهرستان چابهار است.

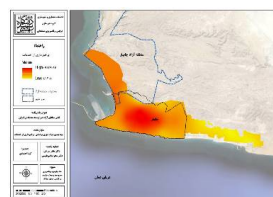
آمارها نشان می‌دهد بیش از نیمی از جمعیت چابهار در حاشیه شهر ساکن هستند. نسبتاً متناسب در سطح شهر کنشگران مختلف منطقه آزاد را محرکی برای شکل‌گیری اسکان غیررسمی به‌عنوان مهم‌ترین معضل اجتماعی در چابهار دانسته و دلایلی از جمله فقر و کمبود امکانات در روستاها، خشک‌سالی و زمین‌خواری را نیز از علل دیگر شکل‌گیری اسکان غیررسمی در چابهار نام برده‌اند.

شکل ۲۱- نقشه تراکم جمعیتی بلوک‌های شهر چابهار

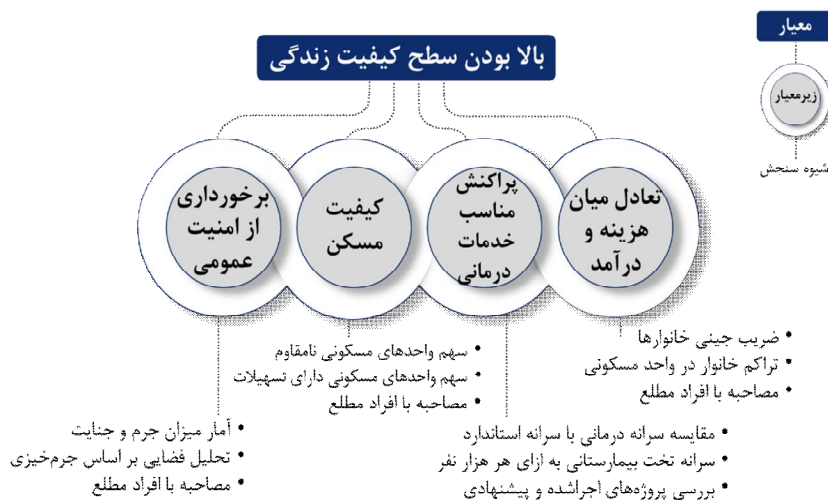
شکل ۲۰- محلات اسکان غیررسمی در شهر چابهار

شکل ۱۹- پهنه‌بندی بلوک‌های شهری بر اساس برخورداری از خدمات

۷. پیامدهای ناشی از احداث منطقه آزاد چابهار از منظر بالا بودن سطح کیفیت زندگی وضعیت کیفیت زندگی به سطح توسعه‌یافتگی جوامع بستگی دارد. در این پژوهش برای سنجش سطح کیفیت زندگی از چهار زیرمعیار تعادل میان هزینه و درآمد، پراکنش مناسب

خدمات بهداشتی - درمانی، کیفیت مسکن و برخورداری از امنیت عمومی استفاده شده است.

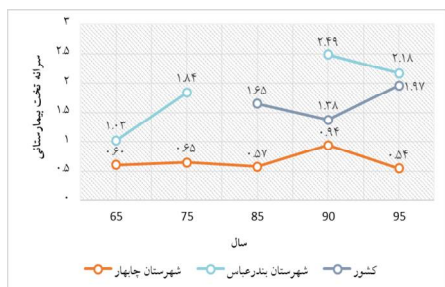
ب. زیرمعیار پراکنش مناسب خدمات درمانی

با بررسی وضعیت سرانه تخت بیمارستانی در چابهار و پایین بودن مقدار آن به میزان قابل توجهی نسبت به جوامع شاهد به نظر می‌رسد منطقه آزاد تاکنون نتوانسته است در راستای بهبود وضعیت نامطلوب استان در زمینه بهداشت و درمان و کمبود نیروی پزشک متخصص دائمی در استان مفید واقع شود. تأکید مصاحبه‌ها بر کمبود نیروی متخصص دائمی گواهی بر این مدعا است.

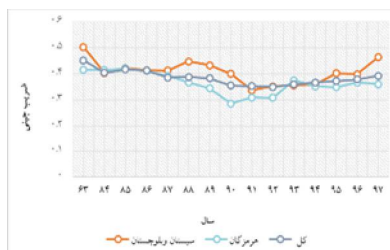
آ. زیرمعیار تعادل میان هزینه و درآمد

تحلیل‌های آماری نشان‌گر مطلوب بودن وضعیت ضریب جینی در چابهار نسبت به سایر شهرستان‌های استان بوده؛ درحالی‌که تراکم خانوار در واحد مسکونی در این شهرستان در بازه زمانی میان سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ به‌جز سال ۶۵ همواره دارای مقداری بیش از جوامع شاهد بوده است که نشان از وضعیت نامطلوب این شاخص در میان خانوارهای جامعه مداخله است. در مجموع و با در نظر گرفتن مصاحبه‌ها به نظر می‌رسد احداث منطقه آزاد باعث به وجود تضاد طبقاتی در چابهار شده است.

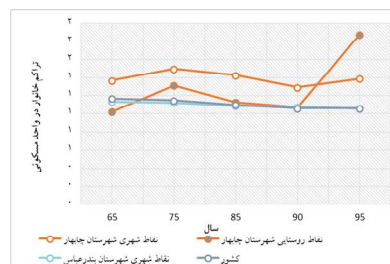

شکل ۲۴ - سرانه تخت بیمارستانی

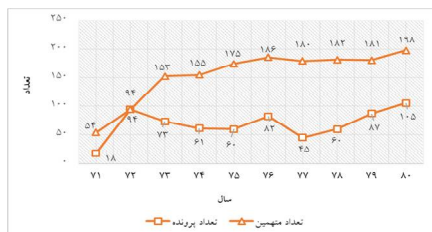
شکل ۲۲ - بررسی ضریب جینی

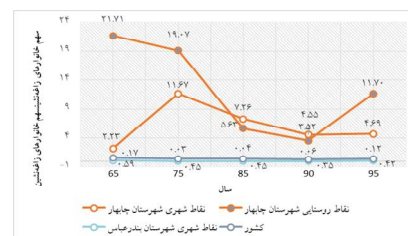
شکل ۲۳ - تراکم خانوار در واحد مسکونی

ت. زیرمعیار برخورداری از امنیت عمومی

به نظر می‌رسد بنا به باور عده‌ای از مردم با احداث منطقه آزاد و ورود افراد جدید برای اشتغال از امنیت عمومی شهر کاسته شده است. تحلیل‌های آماری نیز رشد جهش‌وار خلافکاری بزهکاران در چابهار را پس از سال ۱۳۷۲ (سال فعالیت رسمی بندر آزاد) نشان می‌دهند.

شکل ۲۶ - تعداد پرونده‌های بزهکاری و متهمین آن‌ها در شهر چابهار

شکل ۲۵ - سهم خانوارهای زاغه‌نشینی

ب. زیرمعیار کیفیت مسکن

تحلیل‌های آماری نشان‌گر وضعیت نامطلوب مسکن در شهرستان چابهار نسبت به جوامع مقایسه بوده و تأکید کنش‌گران بر وجود ضعف‌های فراوان در واحدهای مسکونی از نظر تسهیلات، گاز و کیفیت آب لوله‌کشی گواهی بر عدم بهبود کیفیت مسکن در شهرستان چابهار پس از احداث منطقه آزاد است.

جمع‌بندی معیارها و زیرمعیارهای بررسی شده

مهم‌ترین جمع‌بندی مقاله، نتیجه‌گیری کلی از بررسی زیرمعیارهای پژوهش است که در بخش پیشین پژوهش پس از محاسبه و مقایسهٔ هریک از زیرمعیارها در جامعه مدخله با جوامع شاهد و درنهایت بررسی مصاحبه‌های انجام‌شده پیرامون هر موضوع انجام شده است. شکل زیر به ارزیابی اجمالی یافته‌های پژوهش به تفکیک معیارها و زیرمعیارها می‌پردازد.

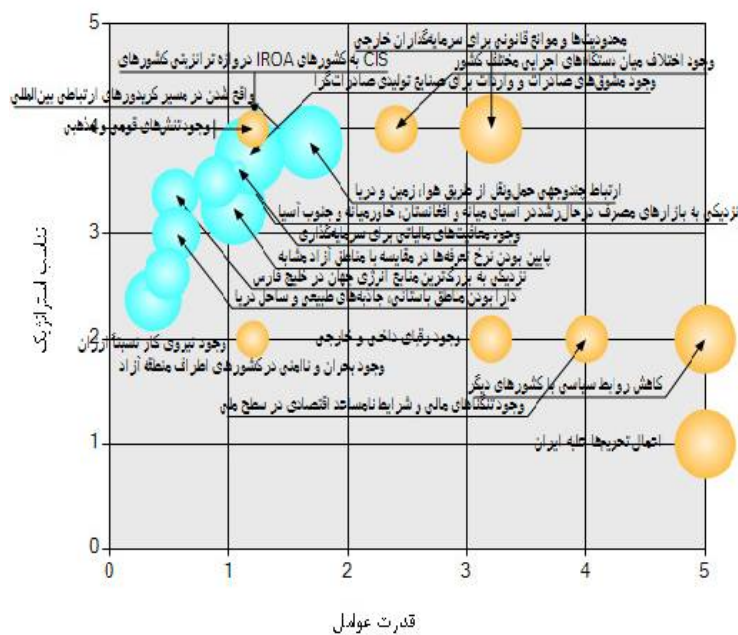

شکل ۲۷- ارزیابی اجمالی معیارها و زیرمعیارهای پژوهش

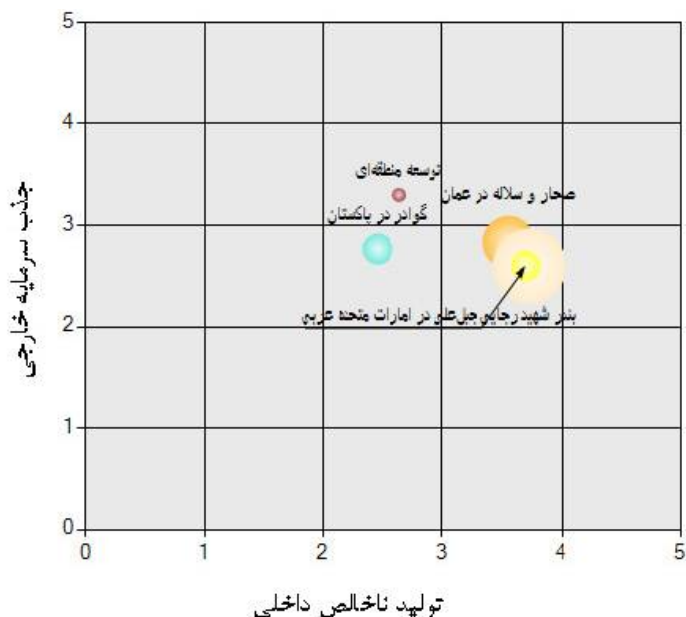
تحلیل متاسوات برای شناسایی جایگاه منطقه آزاد چابهار میان رقبای خود

و ارزیابی تناسب راهبردی

پس از تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، جهت تحلیل وضعیت منطقه آزاد چابهار نسبت به رقبای خود و جایگاه آن برای رسیدن به هدف توسعه منطقه‌ای از تحلیل متاسوات استفاده می‌شود. هدف اصلی از این تحلیل، هدایت تصمیم‌سازان در یک فرآیند یکپارچه از فاز اولیه در طوفان مغزی به تولید یک فهرست طبقه‌بندی شده از اولویت‌های استراتژیک است. تئوری حاکم بر این تحلیل بیان می‌کند که منابع و قابلیت‌های منحصر به فرد، عامل اصلی مزیت رقابتی مستمر و پایدار را به وجود می‌آورند (Agarwal et al, 2012). در ادامه، دو نقشه که خروجی‌های نهایی این تحلیل هستند، قرار داده شده است.

شکل ۲۸- نقشه رقابتی چابهار نسبت به رقبای خود از نظر منابع و قابلیت‌ها برای دستیابی به توسعه منطقه‌ای

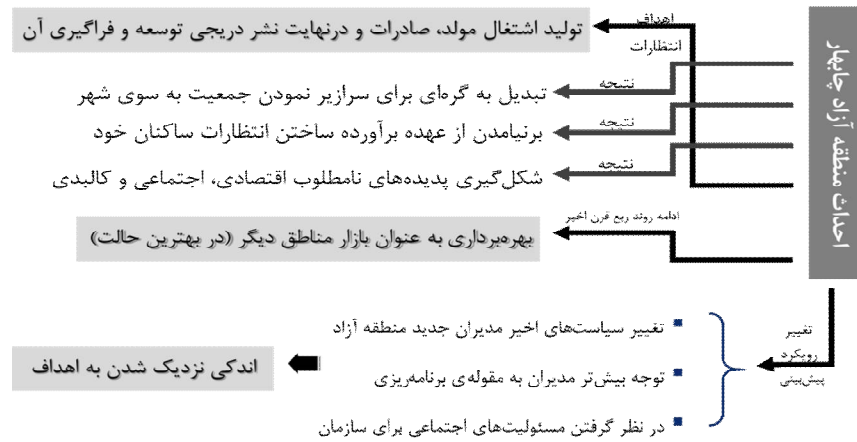
شکل ۲۹- نقشه راهبردی منطقه آزاد چابهار برای دستیابی به توسعه منطقه‌ای

شکل ۲۸ رقبای بندر چابهار یعنی گوادر، صحار و سلاله، شهید رجایی و جبل‌علی) را در دو بُعد جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تولید ناخالص داخلی با بندر چابهار مقایسه می‌کند و نشان می‌دهد که این بندر در دو بعد ذکرشده با رقبای خود فاصله قابل‌توجهی دارد. شکل ۲۹، نقشه راهبردی چابهار برای دستیابی به توسعه را نشان می‌دهد که در آن محور افقی، باارزش بودن، تقلیدناپذیری و تناسب سازمانی و محور عمودی میزان و درجه تناسب راهبردی عوامل را به نمایش می‌گذارد. اندازه هر حباب نشان‌دهنده میزان ضرورت را بیان می‌کند. عواملی که به سمت راست متمایل هستند، نسبتاً باارزش، نادر، تقلیدنشده و غیرقابل‌جایگزین هستند و از تناسب راهبردی برخوردارند؛ بنابراین، عواملی چون محدودیت‌ها و موانع قانونی برای

سرمایه‌گذاران خارجی، وجود اختلاف میان دستگاه‌های اجرایی، کاهش روابط سیاسی با سایر کشورها، اعمال تحریم‌ها علیه ایران، وجود رقبای داخلی و وجود تنگناهای مالی و روابط نامساعد اقتصادی در سطح ملی، عواملی غیرقابل جایگزین هستند. در مقابل، عواملی چون واقع شدن در مسیر کریدورهای ارتباطی، ارتباط چندوجهی حمل‌ونقل از طریق هوا، پایین بودن نرخ تعرفه‌ها، نزدیکی به بزرگ‌ترین منابع انرژی جهان و بازارهای مصرف در حال رشد، دسترسی به منابع فراوان آبزیان، دارا بودن مناطق باستانی و وجود معافیت‌های مالیاتی از تناسب راهبردی کم‌تری برخوردار هستند.

نتیجه‌گیری

اگرچه با احداث منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار، ظرفیت‌هایی برای توسعه ایجاد شده است؛ اما به دلیل این‌که این منطقه آزاد از ابتدا فاقد برنامه‌ریزی بلندمدت و پیوسته‌های اجتماعی بوده است، پدیده‌های نامطلوب اقتصادی، اجتماعی و کالبدی از جمله جدایی‌گزینی اجتماعی و توسعه نامتوازن را به همراه داشته است. منطقه آزادی که انتظار می‌رفت توسعه را به تدریج به منطقه نشر دهد، خود به گره‌ای بدل شد که جمعیت را به سمت شهر سرازیر کرده؛ اما از عهده برآورده ساختن انتظارات ساکنان برنیامده است. منطقه آزاد چابهار با ادامه روندی که در ربع قرن اخیر پیموده است، در بهترین حالت به عنوان بازار مناطق دیگر مورد بهره‌برداری قرار گرفته و از هدف اصلی وجودی خود یعنی تولید اشتغال مولد، صادرات و درنهایت نشر توسعه به سطح استان و محور شرق دور خواهد ماند. در شکل ۳۰، نتایج احداث منطقه آزاد چابهار ذکر شده و درنهایت با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته و تحلیل‌های آماری، پیش‌بینی شده است که با تغییر سیاست‌های اخیر مدیران جدید منطقه آزاد طی سه سال گذشته، به نظر می‌رسد این منطقه بتواند در سال‌های آتی اندکی به اهداف اصلی خود نزدیک‌تر شود.

شکل ۳۰- اهداف احداث منطقه آزاد چابهار و نتایج احداث آن

در انتها، پیشنهادهایی ارائه می‌شود که پیش از احداث یک منطقه آزاد باید به آن‌ها توجه کرد تا با احداث آن منطقه آزاد بتوان شاهد توسعه منطقه‌ای و حداقل آثار مخرب ناشی از احداث این مناطق بود. نخست باید توجه نمود که شرایط همه مناطق آزاد یکی نبوده و نسخه‌ای واحد برای آن‌ها پیچیدن کاری نادرست تلقی می‌گردد. از منظر سیاسی و قانونی، وجود هم‌پیوندی میان سازمان‌های دولتی و جامعه محلی با بهره‌گیری از حکمروایی شایسته^۱ ضروری است. همچنین لازم است که هم‌سویی بیشتری میان ارگان‌های مختلف ایجاد شده و حدود اختیارات سازمان‌ها مشخص شده باشد. در بُعد اقتصادی، حصول اطمینان همیشگی از امکان‌سنجی هزینه-فایده تأسیس مناطق آزاد و همچنین مطالعه زیرساخت‌های اجتماعی و فرهنگی مناطق پیش از برنامه‌ریزی برای ایجاد مناطق آزاد پیشنهاد می‌شود. تهیه پیوست اجتماعی برای کلیه پروژه‌های مناطق آزاد و بررسی پیامدهای مختلف هر یک و بهره‌گیری از رویکرد مسئولیت‌پذیری شرکتی^۲ نیز از پیشنهادهایی ارائه‌شده در بُعد اجتماعی است. از دیگر پیشنهادها پیش

1. good governance
2. corporate social responsibility (CSR)

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد ... ۳۱

از احداث مناطق آزاد، پیش‌بینی جمعیت مهاجران به منطقه و برنامه‌ریزی برای تأمین مسکن و خدمات و تأمین زیرساخت‌های موردنیاز مناطق آزاد مطابق با استانداردهای جهانی پیش از شروع کار مناطق است.

تشکر و سپاسگزاری

از مدیران و کارشناسان سازمان منطقه آزاد چابهار و شرکت‌های پتروشیمی زیرمجموعه، اداره بندر چابهار، شهرداری بندر چابهار، شورای شهر چابهار و ساکنان شهر چابهار که همکاری لازم را برای انجام مصاحبه‌ها در این پژوهش داشتند سپاسگزاریم.

منابع

- اسفندیاری، علی‌اصغر؛ مقدس‌حسین‌زاده، سمیره و دلاوری، مجید. (۱۳۸۷)، ارزیابی عملکرد مناطق آزاد تجاری ایران و تأثیر در توسعه اقتصادی این مناطق، *پژوهش‌نامه اقتصادی*، شماره ۲۸.
- امیدوی، حسن و شکوری، حسن. (۱۳۹۶)، *مطالعه تأثیر منطقه آزاد ارس بر شاخص‌های رفاه اجتماعی، پایان‌نامه مقطع کارشناسی‌ارشد*، دانشگاه تهران.
- خوش‌چهره، محمد. (۱۳۷۷)، مناطق آزاد بدون تدوین راهبرد توسعه نمی‌توانند موفق عمل کنند، *مجله بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۱۳۳.
- زیاری، کرامت‌الله؛ بیرانوندزاده، مریم؛ رستم‌گورانی، ابراهیم و دوستی، معصومه. (۱۳۸۹)، نقش منطقه آزاد چابهار در توسعه منطقه‌ای استان سیستان و بلوچستان، *چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافیای دانان جهان اسلام*.
- زینالزاده، وحید. (۱۳۹۵)، اثرات فضایی - اقتصادی شکل‌گیری و توسعه منطقه آزاد تجاری، صنعتی ماکو، *پایان‌نامه مقطع کارشناسی‌ارشد*، دانشگاه تبریز.
- سرمایه‌گذاری در منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس. (۱۳۹۴)، *سازمان منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس*.
- شاه‌حسینی، پروانه و توکلی، هانیه. (۱۳۹۲)، تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی شهری، محله وردآورد منطقه ۲۱ شهر تهران، *فصلنامه آمایش محیط*، شماره ۲۴.
- علل عدم موفقیت مناطق ویژه اقتصادی و آزاد تجاری. (۱۳۹۵)، *مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی مجلس*.
- علی‌اکبری، اسماعیل؛ طالشی، مصطفی و فرجی‌دارایخانی، محمد. (۱۳۹۴)، تحلیل نقش و جایگاه شهرهای کوچک در توازن و توسعه منطقه‌ای، *فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری*، شماره ۱۱.
- فرح‌طهرانی، مینو. (۱۳۹۱)، نقش فعالیت‌های تجاری- صنعتی منطقه آزاد قشم در توسعه منطقه‌ای، *پایان‌نامه مقطع کارشناسی‌ارشد*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- فیضی، کامران. (۱۳۷۹)، تجزیه و تحلیل عملکرد مناطق آزاد تجاری- صنعتی در ایران، *فصلنامه مطالعه مدیریت*، شماره ۲۵ و ۲۶.

توسعه منطقه ساحلی مکران در پرتو منطقه آزاد ... ۳۳

- الماسی، محیا. (۱۳۹۴)، جایگاه مناطق آزاد تجاری در توسعه منطقه‌ای ایران (مطالعه موردی: منطقه آزاد کیش)، *پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- محرابی، علی‌رضا و امیری، هاشم. (۱۳۹۲)، نقش عوامل سیاسی - امنیتی در توسعه نیافتگی منطقه آزاد چابهار، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، شماره سوم.
- محقق، مهدی. (۱۳۸۶)، تحلیلی بر وضعیت مناطق آزاد و ویژه در ایران، *بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۲۳.
- هادیانی، زهره و رحمانی، اسماعیل. (۱۳۹۵)، تحلیل اثرات منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار بر ابعاد اقتصادی و فیزیکی شهر، *مطالعه برنامه‌ریزی سکونت‌گاه‌های انسانی*، شماره ۳۴.
- بررسی چالش‌های مناطق آزاد ایران. (۱۳۹۰)، مرکز پژوهش‌های مجلس، دفتر مطالعات اقتصادی.
- فراتحلیل مطالعات مناطق آزاد. (۱۳۹۵)، دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های اقتصادی.
- پورتال دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی.
- پورتال منطقه آزاد چابهار.
- روابط عمومی امور بین‌الملل سازمان منطقه آزاد چابهار.

- Agarwal, Ravi, Grassl, Wolfgang, & Pahl, Joy. (2012). Meta-SWOT: introducing a new strategic planning tool. *Journal of Business Strategy*.
- Borozan, Đula. (2008). Regional Competitiveness: Some Conceptual Issues and Policy Implications. *Interdisciplinary Management Research*, Volume 4.
- Do, H. Incheon Free Economic Zone: Is It Really Sustainable? CRP 3840: Green Cities.
- Grmanova, B. (2017). *Shanghai Free Trade Zone*. CzechTrade.
- Hong, W. (2018). *The economic and maritime impact of China's Free Trade Zone Strategy Promotion*. Erasmus University Rotterdam.
- Madani, D. (1999). A Review of the Role and Impact of Export Processing Zones, *Policy Research Working Paper* 2238. The World Bank.
- Monroe, R. (2016). Analysis of Hub Ports in Southeast Asia and Northeast Asia. *INFORMS Annual Meeting*.
- Notteboom, Theo, & Rodrigue, Jean-Paul. (2005). Port regionalization: towards a new phase in port development. *Maritime Policy & Management*, Volume 32, Issue 3.
- Pike, A, Rodriguez-Pose, A, & Tomaney, J. (2006). *Local and regional development*. London: Rutledge.

- Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, London, Macmillan.
- Sargent, John, & Matthews, Linda. (2009). *China vs. Mexico in the Global EPZ Industry: Maquiladoras*. FDI Quality and Plant Mortality.
- White, Howars, & Sabarwal, Shagun. (2014). *Quasi-Experimental Design and Methods*, Methodological Briefs Impact Evaluation. United Nations Children's Fund (UNICEF).
- (2005). Free Trade Zone and Port Hinterland Development. New York: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP) and the Korea Maritime Institute (KMI).
- (2006). African Economic Outlook 2005-2006: Mauritius. OECD.
- (2008). Changi Airport Singapore. Civil Aviation Authority of Singapore.
- (2010). Patterns and Trends on Transshipment in Singapore. The Logistics Institute- Asia Pacific.
- (2011). Development Co-operation. OECD